

Széljegyzet egy Ibis-szöveghelyhez (621-622)

<i>utque Melanthea tenebris a caede latentem</i>	621
<i>prodidit officio luminis ipsa parens,</i>	
[...]	
<i>sic precor auxiliis impediare tuis.</i>	624

Dolgozatomban az ovidiusi *Ibis* ezen meglehetősen nehezen értelmezhető sorainak magyarázatára teszek kísérletet. A dolgozat váza a következő: először igyekszem sorra venni az eddig született elgondolásokat, majd pedig megkísérlek saját választ adni, amely, ha nem is oldja fel teljes mértékben, de talán enyhíti a szöveghellyel kapcsolatos nehézségeket.

A Galeanus 213-as kódex scholionja a következőképp magyarázza a szöveghelyet: *Melantheus, miután emberölést követett el, haza térve egy ládában rejtőzött el: ellenségei, akik keresték őt, a saját anyjánál érdeklődtek, hogy merre lehet. Az asszony pedig, mivel azt gondolta, hogy fia jól elrejtőzött, lámpást gyűjtve segített a keresésében, és ennek folytán ráelve halálra adta őt.*

Ezen magyarázattal kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy már csupán metrikai okokból sem tartható. Ugyanis eszerint a *Melanthea*-nak görögös accusativusnak kellene lennie, de a verstani képlet hosszú *a* véghangzót kíván. Valószínű tehát, hogy a scholion írója nem figyelt erre a részletre. Talán éppen ezen megfontolásból tartja úgy Ellis, hogy ez a magyarázat magából a szöveghelyből kiindulva született – paradox módon annak értelmezésére.

Egy humanista kommentáríró, Domitius Calderinus két lehetséges magyarázattal szolgál: megemlíti, hogy a sorok kapcsán gondolhatunk Odysseus kecskepásztorára, Melantheusra, de kielégítőbb feltevésnek találja, ha Melanthust, Kodros apját értjük alatta. Érdekes történettel áll elő: azt írja, hogy Kodrost az athéniak rajtakapták apja megölése közben, s az anyja feljelentésére halálbüntetést kértek rá. Kodros pedig előzőleg az anyjánál rejtőzött el, s az asszony volt az egyetlen, aki tudott erről. Talán meg sem kell említeni, hogy – amellet, hogy a történet valószínűleg megalapozatlan – ez az értelmezés csak a *Melanthea* melléknévvel kapcsolatos nehézségeket igyekszik feloldani, s nem veszi figyelembe a kontextust, így semmiképpen sem szolgálhat magyarázattal a teljes szövegrészletre.

Salvagnius magyarázatában tulajdonképpen nem tesz mást, mint kissé átfogalmazza a fenti scholiont.

A Forcellini-féle lexikon másképpen vélekedik a melléknév jelentéséről. A „MELANTHĒUS” szócikkhez a következőt írja: *ad Melanthum aliquem pertinens*, majd a fenti ovidiusi helyet hozza példaként. Tehát ő is a „Melanthus” névből vezeti le a szót. Azonban ugyanő az előbbi névhez írt cikkelyben azt mondja, hogy ez egy Ovidius által

említett, szarmata földön futó folyónak a neve (Ov. *Pont.* 4. 10. 54). Megemlítendő még, hogy még egy helyen találkozunk ezzel a névvel Ovidiusnál: az egyik hajós neve ez a *Metamorphoses*-ben, akit később Bacchus – elrablása miatt – delfinné változtatott (Ov. *Met.* 3. 617). Láthatjuk, hogy egyiknek sincs értelme az adott szövegkontextusban.

Az 1881-es Ellis-kommentár a helyet úgy ítéli meg, mint amelyet Ovidius az *Odysseiából* merített, de meg is változtatta az eredetit.

Nézzük Ellis értelmezésének részleteit:

Ellis állítása szerint a *tenebris latentem a Melanthea caede* kifejezés annyit jelent, hogy Odysseus a lábmosás alkalmával a terem árnyékos részében foglal helyet, nehogy felismerjék, és ezáltal megértsék valódi szándékát: azt, hogy meg akarja majd ölni Melantheust.

Az *officio luminis* kifejezés arra utal, hogy a fáklyafénynél felismerik őt a sebhelyéről; (*officio* = ope (segítségével)).

A *prodidit* szót úgy magyarázza, hogy már majdnem meghallotta volna a szolga beszédét Pénelopé, és így értesült volna vendége kilétéről, ha Odysseus el nem némította volna a kezével hajdani dajkáját.

A *parens* szót pedig helyesebben *nutrix*-nak kell értelmeznünk. De Ellis megjegyzi, hogy Cicero a *Tusculanae disputationes*-ben (5. 46) azt állítja Pacuvius *Niptra* című tragédiájára hivatkozván, hogy ott Antikleia mossa Odysseus lábát. Így tehát Ellis szerint azt kell hinnünk, hogy vagy Pacuvius, vagy Cicero téved, és erre a történet-változatra emlékezett Ovidius. Ezáltal megérthetjük, miért a *parens* (vagyis Antikleia) mossa Odysseus lábát. Itt meg kell jegyezni, hogy ez egy utalás mellékes részeként szerepel Cicerónál, pusztán ezen az egy helyen, és Pacuvius fenti művének fennmaradt töredékei sem támasztják alá ezt a kijelentést – jöllehet az ellenkezőjét sem.

Ellis felteszi a kérdést: vajon Ovidius fejből idéz? Ezáltal felvetve, hogy Ovidius talán rosszul emlékezett a történetre, minthogy a lábmosás idejét a gyilkosság után helyezi, nem is említve az egyéb eltéréseket. És ez nem volna alaptalan feltételezés, hiszen gyors *relegatiója* következtében Rómában kellett hagynia teljes könyvtárát. De Ellis mindjárt meg is jegyzi, mintegy mentegetve a költőt, és csupán a tényt közölve, hogy a lábmosó személy kilétét illetően Ovidius nem követi Homérost.

Egy újkeletű kommentár, amely Carol Jean Gordon munkája, megemlíti az ellisi értelmezést, amely a szövegrészt az Odysseus-mitosz körhöz köti. Ugyanakkor felsorolja a sorokkal kapcsolatos hagyományos problémákat, vagyis a *parens* megnevezést a *nutrix* helyett, hogy nem a fény következtében (*officio luminis*) ismerte fel a lábmosó Odysseust, hanem sebhelyének kitapintása által, s nem is árulta el a királyt. Ráadásul a lábmosás időpontjában Odysseus még nem is ölte meg Melantheust, csak tervezte azt. A szerző egy, a kallimachosi művekhez írt *Diégésis*-ben található elbeszélést tart az utalás alapjának. Az itt szereplő történet a következő: egy bizonyos Pasiklést, Ephesos archónját megtámadták, amikor egy lakomáról hazaindult. A sötétség jelentősen megnehezítette a merénylet végrehajtását, ám amikor Héra templomához értek, Pasiklés anyja – aki papnőként szolgált az istennőt – a zajt hallva fáklyát hozatott. Így az összeesküvők a fényben meglátva Pasiklést megölték őt, s így ebben – bár akarata ellenére – a saját anyja segített nekik. Itt megemlíti a szerző Johannes Stroux tanulmányát, aki párhuzamba állítja a *tenebris*-t és az *officio luminis*-t a görög szöveg *ὑπὸ τοῦ σκότους* és a *λύχνον ἐκέλευσεν προσενεγκεῖν* kifejezéseivel.

Ugyanakkor a kommentár megjegyzi, hogy a Diégésis nem ad tájékoztatást a támadók kilétét illetően. Azonban Stroux összekapcsolja ezt a történetet egy Aelianus-szövegrészlettel (Ael. *VH* 3. 26). Eszerint Pindaros, Ephesos tyrannosa egy a város ellen irányuló támadás során alkut kötve kénytelen volt lemondani uralmáról és elhagyni a várost, de a városban hagyott fiát és vagyonának nagy részét követői egyikének, Pasiklésnek a gondjaira bízta. Stroux ezalapján felteszi, hogy Pasiklés, akinek mintegy kormányzónak adta át a hatalmat Pindaros, később archónként nem adta át az uralmat Pindaros fiának, ezért az megölte őt. Aelianus szerint Pindaros ó Μέλανος υἱός volt, és ezalapján Stroux biztosnak veszi, hogy a *melantea* melléknév ezen versben Pindaros fiát jelöli: vagyis Melas utódját, aki megölte Pasiklést.

Ha ezek nem egymásra utalnak, valóban figyelemreméltó egyezéstről van szó – tartja a szerző. Mindezek fényében vonzónak tartja a szöveghely efféle magyarázatát.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy Stroux fenti cikkében a melléknév néhány kódexben szereplő *Melantea* változatát fogadja el. Ugyanakkor a *Melanthea* alakot is elképzelhetőnek tartja, mint ami olyasvalakire vonatkozik, aki Melas családjához tartozik.

Ezzel kapcsolatban arra hívnám fel a figyelmet, hogy a *Diégésis* tanúsága szerint nem egy ifjú, hanem összeesküvők csapata ölte meg ama bizonyos Pasiklést. Stroux erre a következő megoldást adja: az *Ibis* 623. sorát (*sic tua coniectis fodiantur viscera telis*) hozza fel érvként amellet, hogy a támadók többen voltak (ahogyan azt a *Diégésis* is tanúsítja), azonban a vezetőjük a Melas-sarj volt, s Ovidiusnak elegendő volt az utalásban pusztán őt megemlítenie, olyannyira jelentős és jelképes figurája volt az összeesküvésnek. Véleményem szerint azonban a 623. sor a 619-620-as sorpárra utal vissza, s nem képezi a jelen átok részét.

A következőkben az általam ajánlott megoldást szeretném kifejteni. A magam részéről Ellis elgondolását tekintem jó kiindulási alapnak.

A *melanthea* melléknév véleményem szerint egyértelműen Melantheusra utal. Ennek oka, hogy az utalások közül az egyszerűbbet és közismertebbet tartom valószínűbbnek. Ha egy korabeli olvasó meghallotta a „melanthea” melléknevet, azonnal az *Odysseia*-ra asszociált, annyira közismert és népszerű szövegről volt szó. Egy ennyire bonyolult hivatkozás stilisztikai okokból sem állná meg a helyét: az átkok folyamatos zúdulása következtében a korabeli hallgatónak nem volt ideje elgondolkodni, illetőleg megakasztotta volna az olvasást, ami egy olyan szöveg esetében, amely – meglátásom szerint – az átkok töméntelen és vég nélküli zúdulásával az átkokon felül egy, a hatást még inkább fokozó dimenziót is létrehoz, nem volna túl szerencsés költői fogás.

Ugyanakkor a szóképzés is erősíti ezt az érvet. A „Melas” névből valóban szabályosan képezhető a „melantea” melléknév, azonban a kéziratok túlnyomó részében th-val írt „melanthea” (illetve egyes helyeken „melantheum”) szerepel, amelyet megmagyarázhatatlannak tartok, ha nem valamely *Odysseia*-beli részletre utal. (Stroux megállapítása nagyon meggyőző lehetne, ám a szöveghelyre vonatkozó egész magyarázatát bizonytalannak tartom, hiszen csupán a Pasiklés név párhuzamos előfordulása köti össze a két szövegrészt.) Ezt az utalást erősíti a *tenebris latentem* kifejezés, amely már minden hallgatóban bizonyossá teszi az átok mitológiai vonatkozását.

Az érdekes fordulat a pentameter-sorban következik be. Ezen a ponton komoly nehézségekbe ütközik az olvasó – legalábbis napjaink embere. Vegyük először a *parens* kifejezést. Cicero a *Tusculanae Disputationes* 5. könyvében valóban azt állítja, hogy Pacuvius szerint Antikleia mossza Odysseus lábát. Tekinthejtük ezt tévedésnek is. Az

azonban tény, hogy egy Chiusiból származó görög vázaábrázolás szerint egy Antiphata nevű nő mossa Odysseus lábát, ami arról tanúskodik, hogy a hagyomány nem volt teljességgel egységes, több mítoszváltozat élt egymás mellett.

A bonyodalom másik forrása az időrend zavarossága, amelyet Ellis próbál – többé-kevésbé meggyőző magyarázattal – kiküszöbölni. Én azonban itt egy másik magyarázattal élnék, amely talán egyszerűbb és kielégítőbb értelmezést ad a disztichon jelentését illetően. Mint már utaltam rá, én is az *Odysseiát* tekintem kiindulási alapnak. Az *Odysseia* 23. énekének végén Odysseus, aki már *ténylegesen* megölte Melantheust, a hajnali fényben társaival együtt az Athéné által reájuk bocsátott *sötétségbe* burkolózva távozik a városból (Hom. *Od.* 23. 371-372) – tulajdonképpen vidékre menekül a számonkérés elodázása végett. Tehát az én értelmezésemben a *luminis officio* a hajnal beálltát jelenti.

A történet folytatása a következő: A vidéken tartózkodó, csak egy szűk baráti kör által támogatott Odysseust megtámadja a kérők megölése következtében lázadozó, halálát kívánó városi tömeg. Odysseusék csak Athéné segítségével képesek felülkerekedni a túlerőn. Egy „felvilágosult” hellénisztikus költő számára ez utalhatott arra, hogy a vesztét jelentő szorult helyzetből csak a költő által a történetbe beleszótt isteni segítség tudja kimenteni a főhőst – hasonló problémával találkozhatunk (persze anakronisztikusan) az euripidései tragédiákban. Ha belegondolunk, valóban: csak az istenség menti meg Odysseust, s az emberi dimenzióban nem is érezzük jogosnak az amnesztiát, csak az isteni parancs teszi azzá. Ha az isteni száltól eltekintünk (amely *talán* egyes mítoszváltozatokban nem is szerepelt), elég szorult helyzetben találjuk főhősünket. De vajon ki okozta ezt a szorult helyzetet? Pontosabban, kinek köszönhetően jutott el a hír *a hajnal beköszönte után* a városba (Hom. *Od.* 24. 413-414)? Bizonyosan nem tudjuk. Az bizonyítható szövegszerűen, hogy a csordás Philoitios, a kondás Eumaios és Télemakhos, akik első kézből ismerték meg Odysseus kilétét, vele tartottak Laertés kertjéhez (Hom. *Od.* 23. 366-370). Egyedül Eurykleia volt az, aki a palotában maradt, s ő volt az is, aki – bár Odysseus parancsára – beavatta a többi szolgát a részletekbe (Hom. *Od.* 22. 495-496). Vagyis innen kellett, hogy lábra keljen a kérők megölésének híre, és bár nem feltétlenül az idős dajka volt a hír továbbadója, elsődleges forrása azonban mindenképpen. A többieknek ugyanis nem állt módjukban bárkinek is beszélni róla, hiszen végig Odysseus mellett maradtak.

Ha ezek után Eurykleia helyére – hitelt adva Cicerónak – Antikleia nevét helyezzük, a két sor értelmet nyer. Hiszen semmi okunk feltételezni, hogy a görög műveltségben jártas Cicero nem ismerte volna kiválóan a görög irodalom két legalapvetőbb és legfontosabb eposzát. Egyszerűen szinte elképzelhetetlen az, hogy egy ilyen hibát követett volna el. Vagyis itt Cicero alapján azzal a *feltételezéssel* élek, hogy léteztek olyan mítoszváltozatok is, amelyben Eurykleia szerepét Antikleia töltötte be.

Ez a hely ily módon igazolni látszik Housman nézetét is. Történetesen azt, hogy az *Ibis* megíró Ovidius valódi szándéka – most eltekintve *Ibis* kilétének vagy valódiságának kérdésétől – az volt, hogy azt a hatalmas mitológiai tudásanyagot, amelyet a *Metamorphoses* és a *Fasti* megírásához összegyűjtött (és amelyet kimeríteni e két mű megírásával képtelen volt), versbe foglalja. Ehhez a törekvéshez pedig nagyon is jól illik az, hogy csavarjon egyet a hagyományos elbeszélésen, és beleszójon egy másik – talán kevésbé ismert – történet-változatot, vagy legalábbis annak egy motívumát.

Irodalom

- DINDORF, Guilelmus – HENTZE, Carl (edd.): *HOMERI Odyssea*. (BSGRT) Leipzig (Teubner) 1927.
- ELLIS, Robinson (ed.): *Publii OVIDII Nasonis Ibis*. Oxford University Press, London 1881.
- FACCIOLATUS, Iacobus – FORCELLINUS, Aegidius – BAILEY, Iacobus (edd.): *Totius Latinitatis Lexicon*. London (Baldwin et Cradock – Gulielmus Pickering) 1828.
- GORDON, Carol Jean: *Poetry of maledictions: A commentary on the "Ibis" of Ovid*. Hamilton (Ontario) (McMaster University) 1992, *Open Access Dissertations and Theses*. Paper 3826.
- HOUSMAN, A. E.: The Ibis of Ovid. In: J. DIGGLE - F. R. D. GOODYEAR (ed.): *The Classical Papers of A. E. Housman III*. Cambridge (Cambridge University Press) 1972, 1018–1042.
- OWEN, S. G. (ed.): *P. OVIDII Nasonis Tristium liber quinque Ibis Ex Ponto libri quattuor Halieutica Fragmenta*. New York (Oxford University Press) 1915.
- SALVAGNIUS, Dionysius Boessius: [...] *Miscella*. Lugdunum (Lyon) (Laurentium Anisson) 1661.
- STROUX, Johannes: Erzählungen aus Kallimachos. *Philologus* 89 (1934) 301–319.
- VOLSCUS, Antonius – CALDERINUS, Domitius: *P. OVIDII Nasonis Heroides, cum commentariis Antonii Volsci. Sappho et In Ibin, cum commentariis Domitii Calderini*. [k. n.] 1482.

Anmerkung zu einem Distichon von Ibis (621-622)

In meiner Darstellung versuche ich die Erklärung eines Distichons des von Ovid in Tomis geschafftes, circa 12 nach Christus geschriebtes Schmähdieds – namens Ibis. Erstmal gebe ich die bisher existierte Ansichten an: die Erklärung der Scholia, Commentaria von Domitius Calderinus, Dionysius Salvagnius Boessius, Robinson Ellis und Gareth Jean Gordon, beziehungsweise das Interpretieren des Lexikon von Forcellini, dann probiere ich ihre Unhaltbarkeit und Mangelhaftigkeiten beweisen, weswegen können die nicht eine genügende Erklärung für die Textstelle bieten. In der zweiten Teil der Darstellung dann strebe ich die Erschaffung einer neuen befriedigendsten Auslegung, die – falls man nimmt an – die Schwierigkeiten der Zeile in großem Maße lindern scheint. Diese neue Probe der Erklären gründet an Interpretieren von Ellis in der Hinsicht, dass die Textstelle an dem Odysseia hinweist, aber die bezieht sich an einen anderen Ort des Epos – die Ende des 23. Liedes – als an den Grund des Ovidischen Hinweises.

Melléklet: Chiusi, Museo Archeologico Nazionale, lt.sz. 1831; BEAZLEY, J. D., *Attic Red-Figure Vase-Painters*² (Oxford, 1963): 1300.2, 1689.

